

УДК 343.122(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55>**Альона Каліновська,**здобувач Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

ОЦІНКА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто питання про визначення поняття «внутрішнє переконання» при наданні оцінки доказів слідчим і прокурором під час проведення досудового розслідування. На підставі дослідження визначено, що необхідно розрізняти оцінку доказів у ході проведення досудового розслідування, що має попередній характер, і оцінку доказів у ході судового розгляду, яка є остаточною у кримінальному провадженні. Крім того, підкреслено, що оцінка доказів є окремим елементом доказування, тобто видом діяльності, а тому треба звернути увагу на учасників доказування, які наділені правом здійснювати оцінку доказів. Зроблено висновки, що значимість оцінки доказів для доказування у кримінальному процесі окремими суб'єктами визначається процесуальним статусом цих учасників кримінального провадження. Наголошено, що слідчий і прокурор оцінюють свої дії та рішення від власного імені, керуючись особистими уявленнями про справедливість, обов'язок, коректність, доцільність тощо. З огляду на зазначене ми вважаємо, що головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що під оцінкою доказів у кримінальному провадженні при проведенні досудового розслідування слід розуміти здійснювану безперервно, тобто протягом усього процесу доказування, в логічних формах розумову діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, яка полягає в тому, що ці учасники кримінального провадження, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів взагалі, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність, а сукупність зібраних доказів вони розглядають з позиції достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Зазначені учасники судового процесу висувують необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, чи підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, доходять висновку про доведеність або недоведеність окремих обставин і кримінального правопорушення в цілому із наведеним аналізом доказів у відповідних процесуальних рішеннях.

Ключові слова: оцінка доказів, внутрішнє переконання, докази, доказування, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Відповідна спрямованість чинного кримінального процесуального законодавства України зумовлює вибір аспектів дослідження змісту положень ст. 94 КПК України, присвяченої правому регулюванню діяльності з оцінки доказів. Згідно із законом оцінка доказів полягає в такому: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. <...> Жоден доказ не має встановленої наперед сили» [1]. Тобто вказаний нами припис

надає можливість виокремити принаймні дві ознаки оцінки доказів під час проведення кримінального провадження – внутрішнє переконання особи, яка його здійснює, та закон. У положеннях ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» чинного КПК України не існує визначення такого поняття, як «внутрішнє переконання». Також відсутня єдина позиція науковців відносно природи та змісту поняття «внутрішнє переконання», а також факторів, що впливають на формування останнього. Однак ми вважаємо, що важливість і складність понятійної категорії «внутрішнє переконання» заслуговує на розкриття змісту цього поняття.

Метою статті є вивчення процесу надання оцінки доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з проведеним дослідженням поняття «внутрішнє переконання» у кримінальному процесі почало формуватися на основі теорії вільної оцінки доказів з середини XIX століття. Це поняття стало предметом прискільки уваги під час розробки та першого досвіду застосування Статуту кримінального судочинства 1864 року. Так, в дореволюційній юридичній літературі всіляко підкреслювалось, що оцінка доказів згідно з внутрішнім переконанням і совістю – це не вирішення справи відповідно до власних вражень (почуттів) або на вільний розсуд. Підтримуючи цю думку, І.Я. Фойницький зазначив: «Щоб внутрішнє переконання не перейшло в особисте свавілля, закон, не обмежуючи суддю легальними правилами, піклується про формування його переконання, забезпечуючи певні умови і порядок, за яких будь-яка розсудлива людина у тих самих умовах і обставинах дійде тих самих висновків, що й суддя. Правила подібних умов і порядку мають важливе значення, адже вони встановлюють межу між свободою судді та суддівським свавіллям» [2, с. 205]. Необхідно взяти до уваги той факт, що більшість процесуалістів того часу наполягала на тому, що оцінка доказів суб'єктом доказування повинна бути вільною, але не довільною. Одним з прихильників такої позиції є й С.І. Вікторовський. Свого часу він запропонував класифікацію правил, виконання яких стримувало би перетворення внутрішнього переконання суб'єкта доказування у свавілля, зокрема: 1) підставою для вироку повинні бути винятково ті данні, що були надані суду та перевірені у судовому порядку; 2) вирок вважається правильним тільки за умови, що він заснований на усіх обставинах справи, тобто ні один доказ не може залишатися без обговорення; 3) усі обставини справи обговорюються не інакше як за їх сукупністю, тобто у зіставленні одна з одною; 4) кожний окремих доказ має оцінюватися відповідно до своєї сутності або природи, а також за близькістю його до відомого факту, що підлягає доказуванню, та за зв'язком його з останнім [3, с. 206]. Таким чином, науковці того часу розглядали поняття «внутрішнє переконання» не як явище, що осягло суб'єкт оцінки доказів, а як акт мислення, пов'язаний з усвідомленням обставин справи, що й виступає основним критерієм формування переконання сторони обвинувачення.

У радянський період поняття «внутрішнє переконання», що було запропоноване попередніми дослідниками, було підтримане ученими того часу. Так, Н.В. Жогін писав: «Внутрішнє переконання слідчого, прокурора або

судді – це розумна впевненість у правильності їх висновків у справі, що була досягнута ретельним та всебічним дослідженням обставин справи і походить від достовірно встановлених обставин справи» [4, с. 221].

З приводу розуміння поняття «внутрішнє переконання» у теорії кримінального процесу сьогодні відсутня єдність у поглядах. Так, перша група вчених, до яких приєднується й З.З. Зінатулін, вважає його принципом [5, с. 118–123], друга група й А.І. Трусов відносить це поняття до методу [6, с. 159], третя група та Т.А. Ульянова визначає його як критерій і результат [7, с. 76], М.С. Строгович та четверта група вчених вважає його підставою і критерієм [8, с. 111], а І.І. Мухін з п'ятою групою учених дотримується того погляду, що внутрішнє переконання є методом і способом оцінки доказів та пізнання істини [9, с. 67]. Така значна кількість думок, як вказував Ю.М. Грошевий, пояснюється тим, що під час дослідження даного питання учені виділяють його соціологічний, гносеологічний, психологічний, етичний та інші аспекти [10, с. 7].

Розглядаючи питання з цього погляду, М.М. Михеєнко стверджує, що більш важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання в оцінці доказів мають психологічний і гносеологічний аспекти. Так, у психологічному аспекті, на його думку, внутрішнє переконання можна розглядати у двох положеннях, тобто у динаміці (як процес його формування) та у статичності (як результат). У ході його формування створюється власна думка з подоланням та усуненням сумнівів, невпевненості щодо окремих питань. Зрештою, слідчий, прокурор чи слідчий суддя у ході проведення досудового розслідування приходять до внутрішнього переконання як стану твердої впевненості у правильності своїх висновків, рішучості зафіксувати їх у процесуальних документах і за необхідності публічно їх висловити, готовності обстоювати їх у відповідних (процесуальних та інших) інстанціях, нести за них відповідальність. У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання – це знання як про окремі фактичні обставини, що становлять предмет доказування, так і про висновки у кримінальному провадженні, в тому числі й ті, що стосуються юридичної оцінки, кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій тощо [11, с. 44].

Однак водночас не можна оминати увагою твердження А.І. Трусова, який вважає, що необхідно розрізняти оцінку доказів у ході проведення досудового розслідування, що має попередній характер, і оцінку доказів у ході судового розгляду, яка є остаточ-

ною у кримінальному провадженні [6, с. 98]. Підтримуючи цю думку, І.М. Лузгін стверджував, що у ході досудового розслідування оцінна діяльність учасників кримінального провадження має такий характер, який можна віднести до розсудливо-перевірочного, адже оцінка у даному випадку є попередньою та слугує логічною основою для формулювання обвинувальної чи виправдувальної тези. Він припускав на цьому етапі можливість існування недостовірних або недоброякісних фактичних даних, що обов'язково будуть пов'язані з виконанням функцій кожним суб'єктом доказування, під час чого він буде керуватися своїми інтересами [12, с. 180–181]. Але ми вважаємо, що поняття «попередня оцінка доказів» є не досить вдалим, адже така оцінка неминуче асоціюється із неповною оцінкою доказів. Застосування поняття «попередня оцінка доказів» дезорієнтує практичних працівників правоохоронних органів, які займаються кримінальним процесуальним доказуванням. Зокрема, це стосується співробітників оперативних підрозділів та слідчих, знижує рівень їх відповідальності за об'єктивності оцінки того чи іншого доказу на початковому етапі розслідування. Так, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень практикується формальний підхід до складання письмового повідомлення про підозру та її оголошення, що має підставою попередню оцінку доказів. На заключних етапах досудового розслідування зміст підозри декілька разів може змінюватись та оголошуватись, а вже при складанні обвинувального акту надається остаточна оцінка доказів. На нашу думку, від поняття «попередня оцінка доказів» слід відмовитися. Ми вважаємо, що оцінка доказів на будь-якому етапі розслідування або судового розгляду стосовно конкретного етапу та зібраної на конкретний момент доказової бази є остаточною. Так, щодо цього питання П.А. Лупинська слушно зауважувала, що у ході проведення досудового розслідування та судового розгляду характеристика оцінки доказів на досудовому розслідуванні як попередня, а у вироку як остаточна не відображає суттєвої діяльності й не підкреслює самостійного характеру цієї діяльності [13, с. 102]. Крім цього, необхідно звернути увагу також на те, що внутрішнє переконання тому й називається внутрішнім, бо воно притаманне саме конкретному суб'єкту доказування, відображає його особисту оцінку і цілком може не збігатися з переконанням інших.

Тобто, керуючись викладеним вище, слід зробити висновок, що об'єкт оцінки доказів на етапі досудового розслідування менший,

ніж під час розумово-логічної діяльності, яка властива суду. Водночас формування внутрішнього переконання слідчого, прокурора під час оцінки доказів у ході проведення досудового розслідування С.М. Смоков пропонує поділити на декілька етапів їх діяльності, а саме: пізнавальний, конструктивний, комунікативний, виховний, організаційний та засвідчувальний. До джерел, які формують внутрішнє переконання зазначених вище посадових осіб, він відносить показання свідків, потерпілих, підозрюваних, речові докази, висновки експертизи, протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових дій, та інші документи. У положеннях чинного КПК України законодавець надав чіткий перелік джерел доказів, які, на нашу думку, також необхідно вважати джерелами оцінки доказів. Це, зокрема, показання, речові докази і документи, висновок експерта. Крім цього, ми вважаємо за необхідне додати іще й протоколи слідчих (розшукових) та процесуальних дій з відповідними додатками. До джерел, які впливають на внутрішнє переконання, вчений пропонує віднести й джерела, що не є процесуальними, до яких він відносить професійні знання, життєвий досвід і досвід роботи, передбачення перспективи, інтуїцію, настрої, оперативно-розшукову інформацію, письмові вказівки прокурора, керівника органу досудового розслідування (для слідчого), вказівки та поради інших не процесуальних посадових осіб тощо [14, с. 7], що ми підтримуємо.

Крім зазначеного, ми вважаємо, що до основної, базової підстави внутрішнього переконання необхідно віднести правосвідомість суб'єкта оцінки доказів (зокрема, професійну правосвідомість, якщо йдеться про професійних учасників). До того ж необхідно підкреслити, що свого часу Г.М. Мінковський визначав професійну правосвідомість правозастосовувача як систему його правових поглядів, переконань, уявлень, оцінок, що була вироблена у результаті засвоєння правових норм та рекомендацій правової науки під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, а також ставлення до чинної правової системи, до своїх прав та обов'язків, що виявляється у системі правових почуттів, настрою, звичок, що орієнтовані на дотримання вимог законності у правозастосовній діяльності [15, с. 321–322], що ми підтримуємо. Ми вважаємо, що необхідно звернути увагу також і на те, що існує законодавчий припис, відповідно до якого жоден доказ для суб'єкта оцінки не має сили, встанов-

леної наперед (ч. 2 ст. 94 КПК України). У такому разі суб'єкту оцінки надається досить чітка вказівка про недопустимість використання конкретного методу оцінки доказів, тобто не можна вести мову про відсутність пов'язаності суб'єкта оцінки із самим законом, про вільну оцінку. Водночас кримінальний процесуальний закон містить в собі також й інші приписи, що стосуються оцінки доказів. Зокрема, щоб процесуальне рішення, що приймається за результатами оцінки доказів у кримінальному провадженні, було обґрунтованим, слід пам'ятати про те, що внутрішнє переконання, якого дотримуються суб'єкти оцінки, ґрунтується саме на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх доказів у їх сукупності (ч. 1 ст. 94 КПК України) [1].

Слідчий, прокурор оцінює свої дії та рішення від власного імені, керуючись особистими уявленнями про справедливість, обов'язок, коректність, доцільність тощо. З огляду на зазначене вище ми вважаємо, що головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні. Беручи до уваги те, що внутрішнє переконання відноситься до категорії, що відображає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності, ми вважаємо, що особиста думка і особиста впевненість однієї особи щодо достовірності та достатності доказів, що підтверджують або спростовують винність того чи іншого підозрюваного (обвинуваченого), не можуть бути мірилом об'єктивності. Слід брати до уваги таке явище, як професійна деформація, коли з роками у значній частині працівників правоохоронних органів виробляється певний стійкий обвинувальний стереотип до оцінки доказової інформації. Це призводить до того, що більшість підозрюваних, обвинувачених розглядається такими працівниками як особи апіорі винні у вчиненні кримінальних правопорушень.

Під час проведення дослідження нами була узагальнена практика діяльності органів досудового розслідування Національної поліції і суду, яка стосується питання оцінки доказів. Зокрема, ми вивчили понад 307 кримінальних справ та проваджень, що перебували на розгляді у судах Харківської, Полтавської, Львівської, Одеської областей, за якими проводилося досудове розслідування у структурних органах поліції. Вивчення матеріалів кримінальних справ та проваджень надало можливість звернути увагу на помилки, що були пов'язані із оцінкою доказів. Більшість з них була встанов-

лена при розгляді питання про всебічність, повноту та неупередженість у дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Помилки були у випадках, коли внутрішні переконання слідчих, прокурорів ґрунтувалися на недостатній кількості сформованих у кримінальному провадженні доказів, тобто кримінальні правопорушення були розслідувані поверхнево й однобоко. Такі помилки склали 58% від загальної кількості виявлених помилок. 22% склали випадки, коли суб'єкти доказування (працівники правоохоронних органів та судді) допускали помилки, надаючи оцінку достовірності доказів. Переважно помилки були допущені слідчими, прокурорами, слідчими судьями тому, що об'єктів оцінювання (кількості доказів) було недостатньо для прийняття законного й обґрунтованого рішення. Здебільшого посадові особи обмежувалися збором обвинувальних доказів. Тобто посадовими особами була проігнорована вимога положень ч. 2 ст. 9 КПК України, на підставі якої вони зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Крім того, у практиці поширені помилки, що пов'язані із неправильною оцінкою достовірності доказів. Так, доводи підозрюваних, обвинувачених та їх захисників про невинність або пом'якшення їх вини, завищення суми матеріальних збитків здебільшого також були проігноровані слідчими (понад 83%). На підставі цього можна зробити припущення про те, що внутрішнє переконання слідчих у даних випадках було підмінене внутрішнім переконанням про винність особи, яка притягувалася до кримінальної відповідальності. Позитивним можна вважати те, що значно менше помилок було допущено слідчими, прокурорами, слідчими судьями у питаннях їх відповідності до вимог кримінального процесуального законодавства, що стосується належності та допустимості. Згідно з результатами дослідження встановлено, що тільки 11% становлять випадки, коли слідчими, прокурорами, слідчими судьями були допущені помилки під час надання оцінки допустимості доказової інформації. Лише 7% від загальної кількості виявлених помилок становлять помилки, що пов'язані з належністю доказової інформації до кримінального провадження.

Згідно з результатами дослідження та на підставі викладеного вважаємо, що тези про незв'язаність суб'єкта оцінки доказів самим законом, відсутність в ньому будь-яких формальних приписів, що стосуються оцінки доказів, не підтверджуються аналізом чинного законодавства. Інакше кажучи, у даному випадку слід вести мову не про вільну оцінку доказів, а про оцінку доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта доказування. Тобто внутрішнє переконання – це стан свідомості суб'єкта оцінки доказів, який є вільним від думки інших осіб, стійке і морально обгрунтоване психічне ставлення його до якості та кількості необхідних і достатніх елементів, що складають зміст поняття доказу, відповідно до яких він впевнений у правильності свого висновку щодо наявності чи відсутності обставин, що входять до предмета доказування, або інших обставин, що мають значення для правильного вирішення по суті у кримінальному провадженні.

Висновки

Таким чином, пропонуємо оцінку доказів у кримінальному провадженні під час проведення досудового розслідування розуміти як здійснювану безперервно, тобто протягом усього процесу доказування, в логічних формах розумову діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, яка полягає в тому, що ці учасники кримінального провадження, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів взагалі, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Вони висувають необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, чи підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, доходять висновку про доведеність або недоведеність окремих обставин і кримінального правопорушення в цілому із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях.

The article deals with the issue of defining the concept of "inner conviction" when giving evidence to investigators, prosecutors during pre-trial investigations. On the basis of the research, it was determined that it is necessary to distinguish between the evaluation of evidence in the course of pre-trial investigation, which is preliminary in nature with the evaluation of evidence during the trial, which is final in criminal proceedings. In addition, it is emphasized that the evaluation of evidence is a separate element of evidence, that is, a type of activity, and therefore one should not overlook the issue of evidence participants who are empowered to evaluate evidence. It is concluded that the significance of the evaluation of evidence to prove in criminal proceedings by individuals is determined by the procedural status of these participants in criminal

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. / под ред. А.В. Смирнова. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. Т. 2. 607 с.
3. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : изд. 2-е испр. и доп. Москва : Изд. А.А. Карцева, 1912. 426 с.
4. Теория доказательств в советском уголовном процессе : часть общая / Белкин Р.С., Винберг А.И., Дорохов В.Я., Звирбуль В.К. ; отв. ред. Жогин Н.В. Москва : Юрид. лит., 1966. 584 с.
5. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное доказывание : учебное пособие. Ижевск : Из-во Удмуртского ун-та, 1993. 180 с.
6. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. Москва : Госюриздат, 1960. 176 с.
7. Ульянова Л.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции. Москва : Госюриздат, 1959. 168 с.
8. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. Москва : Ин-т права АН СССР, 1955. 384 с.
9. Мухин И.И. Важнейшие проблемы судебных доказательств в уголовном и гражданском судопроизводстве. Ленинград : Из-во ЛГУ, 1974. 108 с.
10. Грошевый Ю.М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Харьков, 1975. 34 с.
11. Міхеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Либідь, 1999. 534 с.
12. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. Москва : Юрид. лит., 1973. 216 с.
13. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма ; ИНФРА-М, 2010. 240 с.
14. Смоков С.М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 19 с.
15. Миньковский Г.М. Допустимость доказательств. Теория доказательств в советском уголовном процессе. 2-е изд. Москва : Юрид. лит., 1973. 320 с.

proceedings. It is emphasized that the investigator, the prosecutor evaluates his/her actions and decisions on his/her own behalf, based on personal ideas about justice, duty, correctness, expediency, etc. Based on the above, we believe that the main drawback of internal belief is the influence of subjective factors on decision-making in criminal proceedings. It is concluded that in evaluating the evidence in criminal proceedings during the pre-trial investigation, understand the ongoing mental activity of the investigator, prosecutor, investigating judge in a logical form, which consists in the fact that these participants of criminal proceedings, by internal conviction, each piece of evidence is individually and the totality of the evidence in general, determining its appropriateness, admissibility and reliability, and the totality of the evidence collected is from the point of view of completeness and interconnection to make the appropriate procedural decision; nominate necessary investigative (court) versions, decide whether they are confirmed, determine whether there are grounds for taking procedural decisions and conducting investigative actions, unspoken investigative actions and other procedural actions, reach a conclusion about the provenance or unprovenness of individual circumstances and criminal offenses in general, with an analysis of the evidence in the relevant procedural decisions.

Key words: evaluation of evidence, internal belief, evidence, criminal proceedings, pre-trial investigation.

